

De rigtige holdninger

Dette kapitel vil belyse, om det virkelig nytter noget at forsøge at frembringe nye *holdninger* blandt folk. Er det reelt et spørgsmål om folks *vilje* til at være med i en omdannelse af virksomhederne, vi står overfor? Vil medarbejderejede virksomheder på længere sigt overleve, når først den rigtige arbejdsetik er skabt?

Mange af de kvaler, som de få, moderne eksperimenter med »medarbejderejede virksomheder« har haft, kan bortforklares med, at de i realiteten skyldes, at folk endnu ikke havde udviklet de rigtige holdninger, men stadig slæbte »lønmodtagerbevidstheden« med sig i baghovedet, selv om de gerne ville frigøre sig fra den. Tesen om, at »mange ting vil blive anderledes, når det bliver folks eget bøv!« at drive virksomhederne, kan ikke fejles af bordet, blot fordi det ikke i dag er lykkedes arbejdere og funktionærer at overtage og videreføre nogle enkelte, kriseramte virksomheder. Argumentet er, at det nye engagement, som tænkes at følge af medejerskab og selvstyre, skal have tid til at slå rod og fæstne sig i medarbejdernes bevidsthed, før man rigtig kan bedømme, hvor realistisk tanken er.

Men man behøver ikke at slå sig til tåls med det; vi har andre erfaringer at trække på. For eksempel kunne man se lidt nærmere på de klassiske, folkelige fællesskaber, som er den oprindelige inspirationskilde til tanken om de medarbejderejede og selvstyrende virksomheder. For tanken om produktionskollektiver er ikke ny, og der er erfaringer at bygge på fra befolkningens egne initiativer og eksperimenter med andelsorganiserede kompagniskaber.

Andelsbevægelsen var ikke kun forædlingsindustrier, som ejedes og styredes af bønder og husmænd, der ansatte fremmed personale til at udføre arbejdet. Den rummer et mylder af forskellige virksomhedstyper og organisationsformer til varetagelse af alle mulige

opgaver fra elforsyning, vejpasning og ishuse til indkøbsforeninger, forsamlingshuse, industriproduktion og eksportvirksomhed. Blandt disse står Vorupør-fiskernes store produktionskollektiv *Fiskercompagniet* som det førende eksempel på, hvordan et helt lokalsamfund kan gå sammen om at skabe et stort arbejdsfællesskab. Det blev til en foregangsvirksomhed, der gennem mange år gjorde Vorupør til en førende fiskeriby på den jyske vestkyst.

Folkelige vækkelser

Det er en del af dansk erindringsfællesskab, at bønderne i sidste århundrede blev vakt af de gudelige vækkelser. Dernæst forberedte de sig på at overtage det politiske ansvar i landet ved at revolutionere deres viden, deres åndelige horisont og deres selvbevidsthed i det gigantiske folkeoplysningsprojekt, som højskolebevægelsen satte i værk. Endelig omsatte de det levende ord til handling ved at skabe det »andelssamfund«, hvis eksportindsats blev grundlaget for landets moderne økonomi.

De aktuelle forestillinger om, at man kan vække lønmodtagerne til en redningsdåd for landet ved at give dem medansvar for virksomhederne, så de engageres og skifter bevidsthed, er som nævnt ikke mindst inspireret af denne form for dansk »kulturarv«, hvorfra tesaerne om vækkelsen og den store redningsdåd hentes frem og gives historisk vægt.

Igen står landet i en kritisk situation, fordi eksportmarkederne stiller krav om en ny og langt mere forædlet produktion, som fordrer store investeringer. 1800-årenes jævne bondefamilie var ikke velhavende, men der var så mange af dem, at de i fællesskab kunne opbygge en forædlingsindustri uden om herregårdsmejerierne og de private slagterier. Det afgørende var derfor at finde en ny organisationsform, som muliggjorde dette fællesskab. I dag er den enkelte lønmodtagerfamilie heller ikke velhavende, men de er så mange, og deres samlede lønsum er så stor en del af det samlede regnskab, at det kun er herfra, man kan skabe en investeringsindsats, som virkelig batter noget. Det afgørende er, om folk vil være med til det, og om man kan finde en organisationsform, som muliggør en fælles indsats.

En af dem, der mest ihærdigt har fået de tre reformpartier til at tage ved lære af Grundtvig, højskolebevægelsen og andelssamfundet, er Ejvind Larsen på dagbladet Information. Ikke uden effekt

har han i leder efter leder i avisen, i foredrag og i debatkredse forklaret socialdemokrater, folkesocialister og radikale, at det er og bliver tom utopi at ville forandre folks holdninger og komme passiviteten til livs, hvis ikke budskabet kan forankres i det »sanselige«. Det sanselige er det, der er til at tage og føle på: Danmarks selvbestemmelse, ansvaret for vores arbejdsliv, kærligheden til familie og venner, osv. Hvis ikke budskabet rammer det sanselige og kan vække folks selvstolthed, deres ansvarsfølelse og deres vilje til at tage sagen i deres egen hånd, så visner det hen i gold propaganda.

En folkelig vækkelse er derfor ensbetydende med, at folk tager ansvar for deres eget og hinandens liv – og skeen i den anden hånd. Baggrunden for bøndernes vækkelse i sidste århundrede var både overgangen til selvejet, det langstrakte politiske og økonomiske opgør med adelen, truslerne mod landets selvstændighed og kampen for at klare sig på eksportmarkederne. I dag er baggrunden for forsøget på at rejse en folkelig vækkelse også en krise.

Den vestlige verden har ikke længere det monopol på verdensmarkedet for industriprodukter, som skabte dens enorme velstand. Det monopol vil heldigvis heller aldrig kunne genskabes. Til gengæld er det en barsk oplevelse at skulle lære at leve med denne kendsgerning, for os – verdens mest forkælede befolkninger og stater.

I en vis udstrækning har kapitalerne det lidt lettere: De kan flyde derhen på jordkloden, hvor nyindustrialisering og statsinvesteringer skaber et kapitalbehov, som giver gunstige profitmuligheder for dem.

Når staten og befolkningen er vanskeligere stillet, er det, fordi de er stedbundne.

Investorerne kan sende deres kapitaler ud at arbejde andre steder i verden, men det er, heldigvis da, sjældent tilstrækkeligt til, at investorens hjemland og befolkning kan leve af det. Derfor handler statens og befolkningens problematik om at skabe hjemlig beskæftigelse – det vil sige om at bevare en position som konkurrencedygtige leverandører til verdensmarkedet.

Denne problematik præger situationen såvel i USA og Japan som i Europa.

Man kan med god ret spørge sig selv, om ikke de rige landes kampe for at bevare førerskabet på de kapitalistiske verdensmarkeder er så utiltalende, at man bør glæde sig over det, når sådanne

kampe ikke formår at mobilisere de rige landes befolkninger til en ekstra indsats. Det er vel – ud fra et globalt synspunkt – opmuntrende, at den politiske og økonomiske kamp om at dominere verdensmarkederne i så ringe grad kan engagere folk. Det er imidlertid en illusion at tro, at folkelige vækkelser styres af globale moralske synspunkter. De udspringer tværtimod af lokale befolkningers kampe for deres eksistensvilkår. På vækkelsernes, højskole- og andelsbevægelsernes tid i Danmark var landene omkring Den engelske Kanal endnu verdens kapitalistiske centrum, og det, bønderne sloges for, var at bevare og udvide deres gamle fodfæste som leverandører til kanallandenes rige fødevaremarkeder.

De protestantiske vækkelser var i almindelighed et led i de nordvesteuropæiske befolkningers overtagelse af deres egne virksomheder inden for handel, håndværk, skibsfart og landbrug. Vækkelserbevægelserne formulerede de nye, selvstændige vareproducenters opgør med det gamle kirkelige og verdslige standssamfunds formynderi.

Den rensende ild

Folkelige vækkelser er opstået, når en stedlig befolknings kamp for sine eksistensvilkår falder sammen med befolkningens bestræbelser på at frigøre sig fra et herskende, men smuldrende formynderi i samfundet. De folkelige reformbevægelser i Polen og andre forstenede kommunistiske stater illustrerer det sammenfald af overlevelseskamp og frigørelseskamp, som utallige gange i historiens løb har rejst de europæiske befolkninger til en særlig indsats.

Den private kapital har ikke længere ressourcer til at skabe det næste investeringsløft, som eksporterhvervene kræver for at kunne klare de kommende års konkurrence på verdensmarkederne. Det er denne måde at tænke den nuværende, kritiske situation i Danmark på, der fremkalder stadigt flere opfordringer til at igangsætte en ny folkelig vækkelse og en fornyet indsats i stil med andelsbevægelsen.

I vækkelsens egne termer er *det at tage ansvar for livet* den centrale tankegang: Tesen er, at befolkningen må gennem ilden – gennem den rensende ild af medansvar og forpligtelse over for de virksomheder, der hidtil blot har købt dens arbejdskraft. Den arbejdende befolkning skal simpelt hen ud på det dybe vand, ud i realiteternes verden, hvor den selv må tage ansvar for sit liv. Selv skabe den

produktivitet, der skal til, for at presse konkurrenterne ud af markedet, selv stå med den økonomiske risiko. Den tur i ilden vil vække befolkningen til dåd, så den om ikke får det bedre, så *bliver bedre*.

Ejvind Larsen er en af dem, der tidligt har haft blik for og mod til at tale den hjemlige sorgløshed og livsløgn midt imod. Imens de fleste akademikere gik og vænnede sig til tanken om det kommende »fritidssamfund«, »arbejdsfrie samfund« og »informationssamfund«, så turde han tænke sig om og overveje landets position og dybe afhængighed af de kapitalistiske verdensmarkeder og sige: Det er løgn! Kære venner, I kan ikke blive ved at leve i den tro, at arbejdet afskaffes, mens velfærden bevares. I er allerede ude i en kamp på liv og død – om I så vil det eller ej. Det er landets suverænitet, det gælder.

Ejvind Larsens pointe er: I vil blive bedre af det. Men kun hvis I selv går i krig, kaster barnepigerne af jer og i fællesskab tager ansvar for jeres eget liv.

Det er arbejdere og funktionærer, som kaldelsen gælder. Det er lønmodtagerne, der overvåges af »støttepædagoger« – deres arbejdsgivere, deres fagforeninger og deres velfærdsstat – som hjælper dem med at »afholde sig fra at drikke af magtens bæreme«, mens de selv helst »undgår at segne under ansvars åg«.

Og det er landbruget, det gælder: Dette ærværdige gamle erhverv, der i dag er hyllet ind i skattefinansierede beskyttelsesforanstaltninger, som støtter det i kampen mod ulandenes bønder. Og dette til trods for, at landbruget drives af den selverhvervende del af befolkningen, der ellers nok er vant til at smøge ærmerne op, tage ansvar og se realiteterne i øjnene.

Vorupør Fiskercompagni

En folkelig vækkelse i Ejvind Larsens forstand, hvor et håb om en bedre og mere ansvarsbevidst tilværelse blev formuleret som en »tillidsfuld tro på Gud«, har som nævnt tidligere været en levende realitet her i landet.

For hundrede år siden gik en stor del af familierne i vestkystens største fiskerleje, Vorupør i Thy, sammen i et stort kollektiv, som de kaldte »Fiskercompagniet«, for som »søstre og brødre i ånden« at »gavne hverandre såvel åndelig som timelig«. Det ville sige: At skabe en menighed, drive erhverv i fællesskab og dele ansvar og udkomme ligeligt imellem sig.

Indadtil overdrog de deres skibe til fællesskabet og tog sammen det økonomiske ansvar for Compagniet en for alle som alle for en. Udadtil gjorde det ubetingede fællesskab dem stærke nok til at frigøre sig fra fiskeprangernes umyndiggørelse og udbytning. Compagniet overtog selv eksporten af egen fisk til det tyske marked.

Ved at løfte i flok fik fiskerne mulighed for at eksperimentere med ny teknologi og at udvikle erhvervet, så det blev konkurrencedygtigt på det store europæiske marked, som i Gründerperioden skabtes af jernbaner, dampskibe og industrialisering. Compagniet byggede nye skibstyper, anlagde ishuse og indkøbscentral, ligesom pakning og forsendelse af fisken blev organiseret højeffektivt. Det erobrede eksportmarkeder.

Fra at være et stort, men fattigt fiskerleje, der fik kniven på struben af markedernes internationalisering, udviklede fiskerne Vorupør til en velstående foregangsby inden for produktion og eksport af kvalitetsprodukter til højeste priser på de udenlandske markeder.

Havets prædiken

Ud fra et europæisk perspektiv havde de rige fiskebanker oppe langs den jyske vestkyst siden middelalderen været en fjern, men tillokkende fangstplads. For at sende ekspeditioner derop var man nødt til at udruste søgående fartøjer med stort mandskab. Det krævede store investeringer i skibe og materiel. Dette storfiskeri var gennem århundreder forbeholdt de kapitalstærke hollandske og senere engelske og tyske højsøflåder.

Disse kompagnior organiserede fjernfiskerier hvilede på datidens stordriftsfordele og var et givtigt investeringsobjekt for kapitalistiske investorer. De udgik fra kanalbyerne og de andre europæiske centerområder, som lå centralt langs den store nordvesteuropæiske søvej, der gik langs kysten fra Østersøen over Nordsøen til Middelhavets munding. Denne transportrute oplevede en voldsom vækst i den columbianske æra, fordi den blev centrum for og hovedleverandør af forsyningerne til de verdensomspændende søruter, der gik til Østen og Amerika.

Hele den vækst, som verdenshandelen og kolonialismen førte med sig, skabte en stigende bybefolkning og efterspørgsel på fødevarer, som bl.a. højsøfiskeriet i Nordsøen levede højt på. Den nedsaltede fisk sejlede hjem til fiskeflådernes basishavne. Her pakke-

des den for enten at blive solgt som proviant til de store flåder af handels- og orlogsskibe eller distribueret videre på skib og vogn til de tætbefolkede byer og landdistrikter.

Det danske kystfiskeri blev derimod drevet af lokalbefolkningen selv med små både fra åben strand og det indgik sammen med landbrug, bjærgning, fangst og skudebart i en bredt sammensat bondeøkonomi. Det vigtigste afsætningsmarked var bondebefolkningen længere inde i land, som selv kom agende ud til stranden for at købe frisk fisk til nedsaltning. Kun på de største landingspladser saltedes og tørredes fisk til eksport. Modsat studeavlen var fiskeriet fra den jyske vestkyst kun et ubetydeligt eksporterhverv helt frem til midten af 1800-årene.

Mens studene var bondeøkonomiens perfekte eksportartikel, fordi de selv kunne tilbagelægge den lange vej sydpå til afsætningsmarkederne, så måtte fisken sejles, og her skulle kystboerne konkurrere med de store fiske- og transportskibe, som kompagnierne havde i fart på Nordsøen. Det var ikke let, når kystboernes små fragtskibe, de såkaldte »sandskuder« og »everter«, var bygget til at lande på åben strand.

Bygningen af jernbanenettet vendte imidlertid fuldstændig op og ned på disse forhold inden for fiskerierhvervet. Hvis kystfiskerne forstod at udnytte den nye adgang til hurtig transport over land direkte til kontinentet, ville det give dem mulighed for at erobre nogle alternative stordriftsfordele, som snart kunne hamle op med de udenlandske rederiers sejlads frem og tilbage imellem havn og fjerne fiskepladser.

Kunne transportproblemet løses, havde de vestjyske fiskerlejer ydermere den fordel, at de var tæt på de rige fangstfelter, som lå nærmest den danske vestkyst. Disse fiskepladser kunne kystboerne sejle ud til hver dag, når det var »havvejr«, hvilket betød, at de kunne sende dagfrisk fisk med jernbanen sydpå. I stedet for at salte og eventuelt tørre fisken før forsendelsen, fandt man ud af at pakke den friske fisk i knust is, så den et døgn efter landingen kunne være fremme på de tyske fisketorve som såkaldt fersk fisk.

Hele denne omlægning forudsatte, at fiskerne var i stand til at skaffe is og til at udruste deres havbåde, så de kunne gå på havet uden at skulle vente for længe på vejret og uden at være bange for at gå noget længere ud, end de plejede. Is kunne de save på søerne om vinteren og ved at bygge nogle velisolerede huse, hvor isen

pakkedes i tang eller tørvsmuld, kunne de have is næsten hele sommersæsonen igennem. Kravet til skibene kunne de klare ved enten at ombygge og udruste de forhåndenværende sandskuder til effektivt fiskeri, ved at bygge de mindre fiskebåde større og udruste dem med dæk og større sejlføring eller ved at skaffe statsstøtte til havnebyggeri og bygge kuttere til havfiskeri.

Det var disse muligheder, som fremsynede folk i Søndre- og Nørre Vorupør på den jyske nordvestkyst tidligt havde blik for, og som de forstod at udnytte. Staten var til at få i tale, fordi et ekspanderende havfiskeri kunne give eftertragtede eksportindtægter, og fordi den danske statsmagt havde alt at vinde på at egnsudvikle de fattige sandflugtsområder ved at byde englændere og tyskere konkurrence på udnyttelsen af de rige fiskeressourcer i havet uden for kysten. Udvikling af Vesterhavsfiskeriet var et påskønnet supplement til det kendte slogan efter nederlaget til tyskerne: »Hvad udad tabes, skal indad vindes«. Samtidig var nye organisationsformer påkrævede, hvis et stort, men fattigt fiskerleje som Vorupør skulle være med og gå foran med nyinvesteringer, teknologiudvikling og opbygning af større driftsmidler end hidtil kendt i kystfiskeriet.

Problemet var, at fiskerne ikke var i stand til at optjene penge nok til de påkrævede investeringer. Selv om de var mange, så var de splittet op i mange, små fiskelaug, der arbejdede hver for sig, og som ingen långivere turde satse på. At spare penge op var så godt som udelukket. Tværtimod var mange i stadig gæld til købmænd og fiskeprangere, fordi de i vintertiden måtte købe på kredit mod forventet efterbetaling, når fiskeriet kom i gang igen. Derved kom de i lommen på handelsmændene, hvilket betød, at de fik endnu ringere betaling for fisken. Var fiskeriet sløjt, nåede mange kun lige at betale den gamle gæld af, mens fiskeriet stod på, så de igen måtte til at købe på kredit den følgende vinter og derfor blev ved at være fanget i en ond cirkel.

Det var i øvrigt gammel visdom blandt prangere og andre købere, at ville man have fisken til en billig pris, skulle man have godt med brændevin med til stranden og sørge for rigelig beskænkning af de våde og trætte fiskere, der kom i land. Fattigdom, drikkædighed, og hvad der fulgte deraf, plagede fiskerlejerne.

De fleste Vorupør-fiskere arbejdede sammen i tre-mandslaug. Hvert laug fiskede i sommerhalvåret nær land med en såkaldt

»havpram«. Forår og efterår gik flere pramlaug sammen om at fiske med krogliner længere fra land med de lidt større, men åbne sejl både, som krævede fra fire og op til otte mands besætning. De åbne både var kun beregnet til at gå på havet i fint vejr, sådan som man havde gjort fra gammel tid, da fiskeriet blot var én ud af kystboernes mange næringsveje. Med den lokale fiskehandels integration i det europæiske marked bragtes kystfiskeriet imidlertid ind i en priskonkurrence med mange andre fiskersamfund. Ligesom også klittens landbrug blev tvunget ind i en stigende specialisering på grund af den intensiverede handel med stadig flere af de produkter, som før var forbeholdt selvforsyningen.

Samtidig var befolkningsforøgelsen i fuld gang, og stadig flere kunne ikke få egen jord, mens fiskeriet var frit for enhver. Det betød, at mange unge blev fuldtidsfiskere, og at fiskerne var tvunget til at lande større fangster. De måtte have flere havdage, måtte gå på havet i dårligere vejr, måtte være til havs i længere tid og sejlede længere ud – havde ikke råd til at være så forsigtige som tidligere.

Når de åbne både blev overraskede af dårligt vejr, mens de var på havet, måtte de hurtigst muligt søge land, men var det pålandsvind, rejste der sig straks en farlig brænding over revlerne langs kysten, som let kunne bordfylde en åben båd. I stærk fralandsvind risikerede man at drive til havs og kuldsejle i rum sø.

Kombinationen af brændevin, fiskernes udnyttelse af enhver mulighed for at komme på havet og for stor fattigdom til at bygge nye bådtyper viste sig snart at skabe en uhyre farlig situation. Pludselig overraskedes samtlige mænd fra flere fiskerlejer på én gang af kuling til havs, og samfundene lammedes af sorg over de ilanddrivende lig af fædre, mænd og sønner. Bølger af uhyggelige drukneulykker i Vesterhavets brænding kom til at præge 1800-årenes anden halvdel. Gennem avisreportager og indsamlingskampanjer til fordel for de efterladte familier brændte disse oplevelser sig ind i den øvrige befolknings bevidsthed om Vesterhavsfiskerens liv. På en enkelt ulykkesnat i november 1893 druknede 49 fiskere langs den jyske vestkyst.

Vækkelsen

Vorupør Fiskercompagni's hundredeårs jubilæumsskrift beskriver, hvordan situationens kvælertag gav stødet til fiskerbefolkningens vækkelse:

»Den 26. marts 1885 blev på flere måder et vendepunkt i Vorupørs udvikling. 8 Vorupør-fiskere mistede livet i brændingen. I Vorupør gik redningsbåden ud for at bjerge 10 mand over til sig. Bådslæbet mistede sin kraft, båden kæntrede i brændingen og alle 22 ombordværende blev kastet i havet. Kun 2 af fiskerne blev reddet. Redningsmændene, 12 i alt, blev reddet. De bar alle redningsbælter.

De resterende både, som ventede uden for bråddet, søgte at bringe sig i sikkerhed i læ af Hanstholm. I Sdr. Vorupør var der kun tre mænd tilbage, i Nr. Vorupør var der kun et par stykker foruden redningsmandskabet. I 12 timer gik man i spænding.

Kl 12 nat kom der gående bud fra Thisted med et telegram, der dog ikke kunne udleveres, førend der var indsamlet 6 kr fra fiskerlejets små husholdninger. Alle, der havde søgt læ af Hanstholm, var kommet frelst i land.«²³

»Indre Mission slog overordentlig kraftigt igennem i Vorupør og kom meget hurtigt til at sætte sit præg på fiskerbefolkningen. Når omstillingen kunne ske så forholdsvis let netop her, er der sandsynligvis en sammenhæng imellem Indre Missions lære, ulykkerne på havet og befolkningens baggrund. Hvis brændevinen tilnærmelsesvis har udgjort den svøbe for Vorupørboerne, som den skildres med i erindringerne, har vejen til tilgivelse og frelse været kort og ubetinget for beboerne. En mellemvej fandtes ikke. Fiskerne havde dødens nærhed og uberegnelighed tættere inde på livet end andre befolkningsgrupper, og mange fandt vejen til troen gennem dødens og sorgens prøvelser.

I nødens stund var fiskerne på havet og hustruerne i land i ganske den samme situation – som Jens Munk-Poulsen udtrykte det vedr. ulykken i 1885: »Mange hjerter bævede, og mange løfter blev sikkert givet Gud, thi her følte man sin afmagt over for situationen. Og i sådanne tider falder alle teorier og opstyltede meninger bort. Da træder livets og dødens tunge virkelighed frem med al sin alvor, og da – i sin nød – finder ofte mangt et

hjerter hen til den Gud, der i de lyse og lette dage var på så lang afstand.«

Alle fiskere kom ud for situationer, hvor de stod ansigt til ansigt med døden. Overvejelser om livet og døden og følelsen af dødens nærhed i de skrøbelige både, hvor kun en tommes planke skilte liv og død, var uundgåelige. Kystfiskernes livsvilkår kunne vanskeligt sammenlignes med bondens eller borgerens sikre tilværelse på landjorden.

Compagnimedlemmet, senere Dannebrogsmænd, Jacob Thomsen, Vorupør, der overlevede kæntringen ved Hanstholm den 26. marts 1889, fortæller i sin levnedsbeskrivelse til Ordenskapitlet om en rejse i november 1894 med en mindre båd, der let kunne have fået skæbnesvangre følger:

»Vi fik vinden så hårdt fra land, at vi hverken kunne føre sejl eller ro og drev derfor længere og længere ude. I 17 timer havde vi ikke årene ude af vore hænder og var så til sidst ved at opgive alt, da vi var så forkomne. En af de fiskerbåde, vi var i følge med, blev om natten optaget af en damper og kom til Hull i England.

Men endelig drejede vinden sig lidt i sydlig retning. Vi fik givet sejlene så små som muligt og fik dem sat. Da var klokken omtrent 2 om natten. Vi havde på dette tidspunkt roet i 17 timer, og efter 3 timers sejlads landede vi på Hanstholm. Da var al huden både inde i hænderne og på sædet slidt af på grund af den lange roning og af at være gennemvåde. Ingen mennesker var til stede på stranden, da redningstelefonen dengang var ukendt her på kysten. Vi slæbte os, mere end vi gik, op til byen, hvor de fik redningsbåden sat i bevægelse efter de andre både, der var tilbage.«²⁴

At vinde selvbevidsthed og stolthed ved at tage ansvaret i egne hænder er ifølge Fiskercompagniets egen historieskrivning det afgørende ved den vækkelse, som banede vejen for fiskernes vilje til at skabe et ubetinget økonomisk fællesskab. Kollektivets kald og dets evne til at vende hele livssituationen i fiskerlejet demonstrerer, hvad der skaber en folkelig vækkelse af den art, og hvad den kan udrette i en krisesituation.

»Ved Vorupør Fiskeriforenings 50-års jubilæum den 25.6.1942

fremhævede Jørgen Pedersen, Ydby, kystfiskernes medfødte beskedenhed og mindreværdsfølelse, som ofte havde medført, at fiskerne var kommet i bageste række, når samfundets midler skulle deles ud.

... En anden taler, sognerådsformand Anton Jensen, Hanstед, sagde, at den åndelige vækkelse havde medført, at brændevinsflasken forsvandt, og at Vorupør var kommet til at stå på førstepladsen på kysten. Og han fortsatte: »Der kan vel være unge, som siger, at det kommer nok med fremskridtene, selv om vi ikke går med. Men det gør det ikke. Der er et gammelt ord, der siger, at de artige børn tier, men de får heller ingen ting. Nej, hvis I vil noget, så må I ikke lægge Jer hen og sove. Der er altid nogle, som vil gå Jeres bud. Den dag I glemmer det, så hører det op med at gå fremad.«²⁵

Eag »havets prædiken« – som fiskerne kaldte drukneulykkerne – lå kampen om det integrerede europæiske marked. Nutidens reformpartier får ikke et mere ideelt eksempel på deres moderne visioner om, at en befolkning selv kan tage ansvar for at arbejde sig ud af et internationalt kvælertag. Ud fra den synsvinkel gik Vorupørboerne gennem ilden for at nå frelsen: Fra en fatalistisk tilværelse på kredit, præget af et overforbrug af brændevin og en ond cirkel af forarmelse, gik de, efter havets prædikener, igennem en vækkelse, hvis strenge dyd og puritanske etik satte dem i stand til at tage ansvaret for deres eget liv, i erhverv som i ånd.

»De religiøse vækkelser resulterede i en omgående holdningsændring blandt fiskerne og deres pårørende. Vækkelserne dannede grobund for en kulturel revolution, som resulterede i radikale ændringer af værdinormerne blandt medlemmerne. Troen og livsholdningerne blev ideologiske fællesressourcer af allerstørste betydning for Compagnifiskerne.«²⁶

Fiskerne var fra gammel tid vant til at etablere deres bådelaug ved at gå sammen og deles om udgifterne til at købe en båd eller få bygget en ny. De, der var fælles om båden, udgjorde et bådelaug. Til bådens vedligeholdelse blev der efter hver havtur udtaget en andel af fangsten. Dens størrelse svarede ofte til den part, hver mand i besætningen fik, og kaldtes for bådparten. Der kunne godt

være flere fiskere med i det fiskelaug, der brugte båden, end der var i bådelaug. Når båden havde fået sin part, deltes resten af fangsten imellem de fiskere, der arbejdede sammen i fiskelaug.

Det almindelige var, at hver mand bidrog med et bestemt antal krogliner, garn, kranjer eller andre redskaber alt efter årstiden og fiskeriets art. Hans familie holdt redskaberne i stand og gjorde dem klar til hver havtur. Til gengæld delte man fangsten i lige store parter. Hvis en fisker ikke havde familie, måtte han ud af sin part betale en eller flere fiskerenker for at vedligeholde og klargøre hans redskaber. Redskabernes pasning krævede således flere hænders arbejde end selve fiskeriet ude til havs. Når det var havvejr, kunne en mand holde både kone, børn og de gamle forældre fuldtids beskæftigede med at rede garn eller langliner op og sætte madning på krogene.

På den måde gik fiskerfamilierne sammen om at udrede de investeringer og yde det arbejde til havs og i land, som skulle til for at drive en virksomhed. Jo større båd, der krævedes, og jo mere arbejde fiskeriet fordrede, jo flere familier gik man sammen om at stable virksomheden på benene. Til at forestå ledelsen af de forskellige opgaver var man vant til at udpege, eller bare rette sig efter dem, der var bedst til det. Denne måde at organisere sig på kaldtes for partsfiskeri, og den er fortsat fiskerierhvervets fremherskende virksomhedsform.

Fiskelaugene lå på den ene side hele tiden i konkurrence med hinanden om fangstpladser og afsætning. På den anden side havde de ofte brug for hinanden til udsætning og ophaling af bådene og mange andre særlige opgaver på landingspladsen. Men hvert laug virkede som en selvstændig vareproducerende virksomhed, der udgjordes af et større eller mindre antal familier, som sammen tilrettelagde laugets arbejde og styrede dets investeringer. I den forstand var fiskerne frie og selvstændige vareproducenter, der selv stod med ansvaret for deres erhverv.

Det karakteristiske ved partsfiskeriet var, at en families daglige økonomi kun var afhængig af den flid, ekspertise og sparsommelighed, som de andre familier i dens eget laug lagde for dagen. Den var uafhængig af alle fiskerlejets andre familiers indsats og arbejdsomhed. At holde justits med hinanden var et indbyrdes forhold imellem partsfiskerne i det enkelte laug. Var der en kone, som ikke gjorde familiens krogliner ordentligt i stand, så de skabte be-

svær under arbejdet ude til havs, så gik det ud over alle de andre i laug, og hun fik at høre for det.

Når man etablerede et nyt laug, gjaldt det således om at udvalge sig de andre familier, som man var vant på bølgelængde med og var sikker på at kunne samarbejde med om orden, investeringer og arbejdsiver. Af den grund kunne der også være store forskelle på de enkelte laugs fiskeriindsats og indtjening. Derfor var de mindre ivrige ikke så interesserede i at komme i samme båd som de hårdt arbejdende, der forlangte en streng arbejdsdisciplin, mens de arbejdsomme omvendt nødig ville arbejde sammen med en doven-didrik.

Ulempen ved fiskelaugenes indbyrdes uafhængighed var, at det som nævnt var stærkt begrænset, hvor store midler en håndfuld fattige familier kunne samle sammen til investeringer i skib og redskaber. Fiskerlejets opsplittning i mange, små, selvstændige produktionsenheder gjorde det umuligt for fiskerne selv at satse større investeringer i forsøg med at udvikle nye fiskerier og skibstyper. Sådanne forsøg blev stadig mere tiltrængte, som situationen strammede til. Havets prædikener til den »syndige egn« handlede både om Guds nåde og om større skibe, brændingen ikke kunne bordfylde lige så let, som den fyldte de åbne både.

Da de første vakte fiskere i 1887 besluttede at gå sammen i Fiskercompagniet, drømte de ikke om at skabe en formel forening med vedtægter og bestyrelse. De skabte en menighed og overdrog deres både til Compagniet for at »gavne hverandre såvel åndelig som timelig«. Det samlede udbytte deltes ligeligt imellem samtlige familier. Compagniet var en forstørret udgave af de kendte både- og fiskerlaug. Tankegangen var, at når man var vant til at klare den enkeltes magtesløshed ved at gå sammen i laug med andre fiskere, så måtte den logiske udvej på fiskerlaugenes magtesløshed over for udviklingen være, at de gik sammen med hinanden om at skabe et endnu større fællesskab med tilsvarende større ressourcer.

De enkelte fiskerlaugs fordel ved at være uafhængige af hinanden modsvarede af deres dybe afhængighed af fiskeeksportører og kreditorer. Ved at udskifte uafhængigheden med en gensidig tillid og selvjustits i det store fællesskab blev det til gengæld muligt at gøre sig fri af eksportørernes og kreditorernes jerngreb. Medlemmer blev kun de, som i deres forhold til Gud og daglige arbejde viste ansvarsfølelse og offervilje.

Arbejdet på havet og i hjemmene fortsatte som før, men der var nu blevet ressourcer til på den ene side at påbegynde forsøg med at fiske helleflyndere længere til havs og på den anden side at sætte kampagner i gang over for sogneråd og Folketing med ansøgninger om økonomisk støtte til udvikling af havfiskeriet.

»Compagniets første forsøg på at kanalisere statspenge til Vorupør som led i samfundets forsøg på at bringe dansk fiskeri på fode kronedes med held. Den 5. maj 1890 ansøgte Fiskercompagniet Indenrigsministeriet om støtte til betaling af et fiskehus med stald, der anvendtes til hestene, der kørte fiskene til jernbanestationen, samt et påbegyndt ishus.

Compagniet omfattede da 26 fiskere, der som det udtryktes »i forening fisker og eksporterer fangsten for derefter ligeligt at dele udbyttet. Derved undgår vi tab ved mellemhandlere og kunne ved de store partier bedre konkurrere på udenlandske markeder«.

Compagniet havde pådraget sig en betydelig byggegæld og havde samtidig investeret i store både til helleflynderfiskei. Kunne fiskerne blot få 500 kr fra staten, »ville vor forretning være ordnet på en ret tilfredsstillende måde, og derved ville større sikring for nævnte fiskerlaugs fremtidige beståen være opnået, hvilket er af stor betydning for de dertil hørende fiskere«.

Sognerådet anbefalede ansøgningen, hvis ministeriet da gav støtte »i slige øjemed«. Herredskontoret frarådede, Thisted Amt anbefalede, og ministeriet bevilgede.«²⁷

Compagniet viste sig at være det helt rigtige værktøj til at skabe bevågenhed, vise troværdighed og etablere tilstrækkelig velvilje i regering og Folketing til at skaffe lån og tilskud fra statskassen. Lån og statsstøtte blev givet til at opføre ishus, pakhus, staldbygning og andet ved landingspladsen og sætte byens bådebygger i gang med at bygge en såkaldt prøvedæksbåd.

Ideen med prøvedæksbåden var, at man ved at lægge dæk i båden skulle kunne bygge et fartøj, som kunne tåle at blive overskyllet i brændingen uden at bordfylde. Erfaringer med dæksbåde havde kystboerne fra de gamle sandskuder til fragtsejlads, som man tidligere også havde fisket helleflynder med fra Baun, Hansted, Klitmøller og de andre landingspladser, hvorfra der blev drevet

skuddefart på Norge. Sandskuderne var imidlertid tunge og besværlige både at sætte i havet og at trække på land igen, og fra Vorupør havde der slet ikke været drevet skuddefart i nyere tid. Bådebyggerens opgave var at skabe en ny bådtype, som både var let håndterlig i havstokken, som kunne tåle at blive overskyllet, som kunne roes, og som var en god sejler. Staten betalte bådebyggeriet for at konstruere og bygge fartøjet. Fiskercompagniet stod for forsøgsfiskeriet og resultatet var, at typen i løbet af få år overgik alle forventninger om at modernisere fiskerbådene på Vestkysten. I Vorupør satte den skub i et indbringende helleflynderfiskeri, som kunne udfylde de sene vintermåneder.

Med prøvedæksbåden skabtes den fartøjstype, som ligger til grund for de moderne vestkystbåde, og prøvedæksbåden har fortsat en fremtrædende plads i Fiskercompagniets selvforståelse:

»Båden, der fik navnet »Ebenezer«, var bygget på klink af eg og fyr og indrettet til vandballast. Den var 26 fod lang og 9 3/4 fod bred. Nettoregistertonnagen var 5,44 tons, dvs cirka 2 tons større end de sædvanlige både. Inventaret bestod af 2 master og rigning, rundholter, 7 stk sejl, 6 årer, kompas, lanterner, anker og ankertov.

Prøvedæksbåden blev taget i brug af Fiskercompagniet i februar 1897, men først året efter var de sidste forbedringer afsluttet. Båden havde da kostet staten 1300 kr. Fiskerne stillede sig i begyndelsen tvivlende over for bådens egenskaber. De frygtede, at den ville være for tung at ro, og at det ville volde vanskeligheder at håndtere båden på stranden. Begge dele blev gjort til skamme.

Føreren af redningsskibet »Vestkysten«, F.V.Mortensen, gav den 3. januar 1900 båden og Compagniet følgende skudsmål: »Efter at Fiskercompagniet i Vorupør imidlertid havde taget sagen i sin hånd, således at samtlige derunder hørende bådelaug stod solidarisk i tilfælde af et ugunstigt resultat, viste det sig, at båden opfyldte de forventninger, der var stillede til den, idet fiskerne ved den daglige øvelse under brugen hurtigt lærte at overvinde de vanskeligheder, som de havde frygtet og i høj grad overvurderet ...«.

Allerede ved det andet års forsøg havde befolkningen fået blik for de store fordele, som denne bådtype frembød, og resultatet

viste sig deri, at der af fiskerne selv anskaffedes flere både efter samme model, således at der nu findes 18 à 20 både af denne type i Thisted Amt, hvoraf mindst de to trediedele er hjemme-hørende i Vorupør. Man kan kun være Vorupør Fiskercompagni taknemmelig for den energi, hvormed det udførte forsøget, idet det herved har forskaffet fiskerne på Vestkysten en mulighed for en videre udvikling af fiskeriet, som de tidligere savnede.«²⁸

I 1902 overtog Compagniet den nybyggede, såkaldte prøvemotorbåd »Vestjylland«, der også var blevet til som et statsfinansieret forsøgsprojekt på lokalt initiativ. Landbrugsministeriets tilsynsførende med Vorupør-projekterne udtalte i forbindelse med bådens overdragelse:

»Dette Compagni er ikke noget aktieselskab, men det består kun af flere bådelaug af fiskere, der driver fiskeriet i fællesskab og derved opnår at støtte hinanden således, at f.eks. uheldigt fiskeri, tab af redskaber eller lignende uheld, der kunne indtræffe for den enkelte båd, bæres af samtlige bådelaug, hvorved byrden lettes for den enkelte, ligesom også nye fiskerier og lignende bedre kunne iværksættes og forsøges, hvor de mange deltager i omkostningerne.

De enkelte bådelaug på kysten har som regel ikke råd til at ofre noget på forsøg, og viser fiskeriet sig derfor ikke straks heldigt og giver et rimeligt overskud, da må et sådant bådelaug nødvendigvis snart opgive ævret og gå tilbage til deres tidligere fiskeri og billigere drift.

At nogle bådelaug slutter sig sammen i lighed med det her nævnte Compagni, træffer man flere steder her på kysten, og det viser sig da også, at disse altid bliver foregangsmændene for alt nyt til fremme af fiskeriet. Da jeg ubetinget tror, at motorbåden har en fremtid for sig her på kysten, så formener jeg, at forsøget med »Vestjylland« ikke kan gøres bedre end netop af et sådant kompagni, der har alle betingelser for at kunne gennemføre det og evt. senere udnytte de indvundne erfaringer ...«²⁹

I 1901 beskrev L. Mylius-Erichsen den igangværende udvikling i Vorupør som han havde oplevet den:

»Vorupør var hjemstedet for den største samlede fiskerbefolkning på Vestkysten næst efter Esbjerg og Skagen. Det var dygtige og dristige folk, op imod et par hundrede fiskere, to trediedele eller flere af dem var indremissionen ivrig hengiven, ledede af en præst uden embede, som boede og virkede der i sognet, og af sognets lærer, som var født der og i sin tid selv havde været fisker.

Og med den for de hellige egne samfølelse hjalp disse fiskere hinanden frem, også i verdslige forhold, så at de økonomisk sad langt bedre i det end de vantro fæller, med hvem de havde det mindst mulige at bestille. Man kunne se det på husene, at kårerne var forbedret for de hellige, de rev de gamle maleriske hytter ned og byggede højloftet og sundt – men kedeligt.

Og man kunne se på deres ansigter, når man traf at komme til stranden en dag, hvor mange fiskere var beskæftigede på den fælles landingsplads i Nørre Vorupør inden for det skærmende stenrev – ansigterne bar velplejethedens præg, der var ikke længere drukkenskabstegn at spore som hos adskillige af de vantro, der klumpede sig sammen nordligst på landingspladsen som noget for sig, endda der ikke var synderlig andet, der holdt sammen på dem end den fælles, men afmægtige trods mod missionen, hvis fiskere her, på skolelærerens indflydelsesrige initiativ, alle fiskede i kompagni og til fælles udbytte og var organiserede i en eksportforening, hvorved de undgik mellemhandlere. Her praktiseredes altså en art kommunisme, der virkelig var beundringsværdig og vistnok enestående i landet.«³⁰

I sin tale til fiskernes koner ved fiskeriforeningens 50 års jubilæum i 1942 fortalte fiskeren Jens Baltesen om det liv som Vorupørboerne nu kunne glæde sig over at have skabt i byen:

»Jeg kan huske, da jeg som dreng stod på stranden i 90'erne, at når bådene kom ind, så stod konerne i træsko med kurv på ryggen og skulle bære fisken hjem. Nu kommer de ikke sådan. Og når fisken skulle tørres, så var det konerne, der bar den hjem, gjorde den ren og hængte den til tørring.

Der var heller ikke så hyggeligt i hjemmene som nu. Da var der sand på gulvet, og man kunne godt gå ind i sine træsko. Nu er der ferniseret over det hele, og vi får ikke lov at gå ind i vore

træsko. Dem skal vi helst sætte, længe før vi kommer til døren. Det er store fremskridt, der er sket. Vi har dejlige hjem, som er rene og pæne, og det skylder vi vore koner tak for. Og det store arbejde med muslingerne, det tager de med glæde.«³¹

Etik og produktionsmåde

I løbet af dette århundrede afviklede fiskerne igen det ubetingede fællesskab. Det gjorde de på trods af, at de netop gennem Fiskercompagniet og Fiskeriforeningen videreførte en lang række fælles funktioner i fiskeriet, tog nye initiativer, opdyrkede en ny eksport til det engelske marked for at supplere Tysklands-eksporten og moderniserede den andels-eksportvirksomhed, som fortsat afsætter deres specialiteter inden for bl.a. krogfangede torsk og kuller af højeste kvalitet. Fiskercompagniets krogfisk er i dag en kendt mærkevare, der opnår markedernes bedste priser. Hvorfor gik fiskerne så bort fra det succesrige, ubetingede produktionsfællesskab?

Forudsætningen for, at det overhovedet kunne lade sig gøre uden at miste de opnåede stordriftsfordele, er at finde i den måde, hvorpå arbejdsprocesser og samarbejdsformer blev lagt til rette. Compagniet satte storstilede projekter i gang, som åbnede nye fiskerier. Det organiserede nye former for arbejdsdeling imellem arbejdet til havs og afsætningsafdelingerne i land, men det var fortsat en hel serie af fiskelaug, som tog på havet med redskaberne og bragte fisken i land. Det skyldtes, at selve arbejdsprocessen til havs ikke i sig selv kunne drage fordel af at blive omorganiseret.

De effektivitetsskabende stordriftsfordele lå ikke i at mindske fangstenhedernes muligheder for selv at forvalte deres ekspertise, når de var på havet. Det var fortsat mest rationelt at lade fiskelaugene fungere som selvstyrende afdelinger af Compagniet, fordi det at udnytte vejr og strøm optimalt ude på fangstfelterne var en særdeles ekspertisekrævende og videnstung arbejdsproces. Optimal effektivitet krævede selvstændige overvejelser og øjeblikkelige beslutninger af eksperterne direkte på stedet, hvor fangsten foregik.

På en måde er fiskeriet et klassisk eksempel på den form for videnstung produktionsproces, som i dag vinder frem, og som stiller helt andre krav til organisationsformerne end det traditionelle, industrielle rutinearbejde. Også i Fiskercompagniet var en samord-

ning af selvstyrende afdelinger alene af effektivitetsmæssige grunde langt at foretrække fremfor en hierarkisk ledelsesstruktur.

Compagniets væsentligste funktion ud over indkøbsfunktionen og markedsføringen af produkterne var at samordne ressourcerne, igangsætte forsøgsprojekter, foretage langsigtede investeringer og skabe et solidt »back-up« til de enkelte fangstenheder. Derfor var det i princippet fortsat teknisk og organisatorisk muligt for de enkelte enheder at bryde ud af produktionsfællesskabet og fortsætte for sig selv, hvis blot markedsføringen, de nødvendige kollektive investeringer og den øvrige »back-up« fra Compagniets side kunne opretholdes i form af et selvstændigt andelsselskab.

I 1919 opløste fiskerne det økonomiske fællesskab. De besluttede sig for ikke at videreføre det egentlige produktionsfællesskab med den udbyttedeling og det udstrakte samarbejde imellem alle afdelingerne, hvormed de havde forvandlet Vorupør fra fattigdom til en velstående foregangsby. Spørgsmålet er stadig: Hvorfor gjorde de det, når den store medarbejderejede virksomhed var en enestående succes, som alle nød godt af? De kunne lige så godt have fortsat produktionsfællesskabet og udbygget det med nye afdelinger og initiativer, som kunne sikre byens fremtidige produktionsgrundlag. Det var faktisk lykkedes dem at skabe både et kollektivt engagement og en vilje blandt folk til at tage ansvar i fællesskab. Man havde lært hinanden at løfte i flok. Det var for en gangs skyld ikke længere folks holdninger, som fejlede noget. Alle forudsætninger for at videreføre den virksomhed, som var beboernes stolthed og egnens industrilokomotiv, var sikret.

Den kendsgerning, at medlemmerne selv opløste deres vellykkede, medarbejderejede virksomhed, rejser nogle fundamentale spørgsmål: Er det i realiteten et viljesspørgsmål, om folk vil tage ansvar for de store virksomheder? Er det forklaring nok, at folk ikke har de rigtige holdninger endnu? Er det rigtigt, at der med en reel demokratisk medindflydelse også følger en sand interesse i at tage del i ansvaret? Kan vi stole på, at hvis folk får ansvar, så vil de også engagere sig i bøvlet med at klare opgaverne? I Vorupørs tilfælde var de ideelle betingelser til stede. Produktionen var helt afhængig af medarbejdernes ekspertise og af deres arbejdsindsats. Den stærke folkelige vækkelse havde fået dem til at tage ansvar for deres eget og hverandres liv. I ubetinget fællesskab havde de allerede udrettet det utænkelige og omskabt en krise til velstand.

Vorupørboernes etik fejlede intet. De var »frelst« – dvs kunne leve åndeligt som et stort, vareproducerende, selvansvarligt kollektiv. Alligevel var den etik ikke det afgørende, når produktionsmåden også gjorde det muligt at klare sig økonomisk i mindre enheder.

Det viser foreløbig, at en ny etik ikke bare er noget, man kan tilkæmpe sig, men også noget, hvis overlevelse afhænger af, at den fortsat er nødvendig for produktionsmåden. En etik skal være mulig for overhovedet at kunne blive vakt, men den skal også fortsat være nødvendig for med sikkerhed at overleve.

Endnu et spørgsmål er derfor afgørende. Lå der i selve produktionsfællesskabet en kilde til dets egen instabilitet?

Protestantisk etik

Vorupørboerne tog sig sammen både for at begrænse deres eget, skadelige overforbrug og for at blive bedre mennesker, bedre til at tage ansvar i et forpligtende fællesskab. Det krævede tillid, realisme, planlægning, nøjsomhed, arbejdsindsats, dygtighed, selvdisciplin og uddannelse. Compagniet organiserede aftenskole for fiskerne, når »æ hav var gal«!

Det er ofte blevet sagt, at når det ubetingede fællesskab opløstes, var det fordi: »De, der havde mest fisk, ville ikke blive ved med at give til dem, der ikke gik på havet, det var også en usund måde at arbejde på«. »Det blev slået i stykker, fordi der var nogle, som var dygtigere end andre ... Ja, det kan vi så godt forstå, vi er alle mennesker, og vi er ikke helt gode alle sammen, og det var de heller ikke dengang, selv om de var gode folk. Men det slog det altså i stykker, at der var nogle, der benyttede sig af de andre«. ³²

I så fald retter alt sig efter vores indgroede fordomme om homo oeconomicus. Men som bekendt er det bare liberalismens menneskesyn. Fiskercompagniets hundredeårs jubilæumsbog viser, at det var lige omvendt! Sønnen til Compagniets faderskikkelse gennem mange år siger direkte:

»Det var fiskerne, der fiskede mindst, som foranledigede ændringen. Det var ikke dem, der fiskede meget! Fiskerne med mindst udbytte følte, at de modtog en slags almisse. De følte ikke, at de kunne være bekendt at få penge, som de ikke havde tjent. Derfor sagde de fra.« ³³

Kun for en overfladisk betragtning kunne der ligge en fristelse i at være med i Compagniet for at bestille så lidt som muligt og nyde godt af de andres indsats. Men i så fald ser man fuldstændig bort fra de indremissionske fiskeres strenge ansvarsfølelse over for fællesskabet. Her trak man skellet imellem frelse og synd. At ligge på den lade side var at forsynde sig imod fællesskabet.

Den berygtede strength hidrørte fra, at det ikke bare gjaldt om, at medlemmerne havde de rigtige holdninger. Den reelle opgave var at skabe det nødvendige sammenhold og udøve den indbyrdes disciplin i den store virksomhed, som man i de mindre fiskelaug var vant til at klare med gensidige irettesættelser, drilleri og en alvorlig snak i ny og næ. Alle partsfiskere ved, at når et kompagni af ligemænd står solidarisk om selv at tage ansvaret og selv træffe alle de ubehagelige beslutninger i kompagniets virksomhed, uden at kunne overlade det til nogen øvrighed at svinge pisken, så kræver det en uhyre disciplinerende etik at være ligemand.

»Inden for Fiskercompagniet var der gensidig kontrol, men alle stod solidariske af egen fri vilje, ikke blot, hvad angik kristelig og moralsk vandel, men også hvad angik Compagniets økonomi.« ³⁴

»I Compagniet vogtedes dyden nidkært på dets jævnlige fællesmøder. »Havde nogen i ugens løb handlet uskikkeligt, blev hans synder trukket frem; han fik lejlighed til at forsvare sig, om han kunne; ellers fik han »klø«, somme tider lidt mange og lidt hårde. Han måtte bede om forladelse for sine synder, ellers blev han smidt ud. Det sidste er hændt for flere nulevende, – hvoraf dog flere er blevet taget til nåde igen. Det kan ikke nægtes, at bøllenaturen her en tid har spillet sin rolle, men det er også her, den har fået sit knæk.« ³⁵

For den, der ikke var arbejdsom og nøjsom nok for de andre, og som heller ikke i deres øjne gjorde en ansvarlig indsats for fællesskabet, var det ingen fornøjelse at være med. De helliges moral kunne for de mindre optændte blive en infam del af hverdagen. Det var ikke de dygtigste, mest ansvarlige og energiske, der løste op for kravene om ubetinget fællesskab, men de, som ikke var i besiddelse af den påkrævede dyd og arbejdsomhed.

At være »hellig« var for nogle fiskere ensbetydende med at være pligtopfyldende og engageret i fællesskabet. For andre blev det et modbydeligt skældsord. Snarest et udtryk for hovmod. Modsigelsen imellem ordets to betydninger hidrørte fra den instabilitet, som er indbygget i en medarbejderejet virksomhed, når fællesskabet er nødt til at disciplinere sig selv og ikke kan fralægge sig ansvaret for at styre og træffe beslutninger, der stiller krav til medarbejderne selv.

Fiskercompagniets økonomiske demokrati udviklede en stærk og initiativrig virksomhed på egnen. Det blev et erhvervsmæssigt medrivende kraftcenter, hvis fremgang også kom fiskerne uden for kompagniet til gavn. Men produktionsfællesskabet var samtidig med til at udskyde en befolkning af »syndere« omkring sig selv, der ikke ville tilhøre de »frelste«, og som heller ikke var det i de helliges øjne. De hellige missionerede gerne for at trække flere med ind i fællesskabet. Andre vendte sig imod deres prædikanteri om kollektiv selvansvarlighed.

I en selverhvervende befolkning af selvstændige vareproducenter er kollektiv selvansvarlighed en nødvendig dyd inden for enhver virksomhed, hvad enten den er et familiebrug, et uafhængigt fiskelaug, eller et interessentskab.

Protestantismens religiøse idé, derimod, om at den rensende ild i ansvarsfuld puritanisme og arbejdsdisciplin er *et mål i sig selv*, kan vækkes i særlig krævende situationer, men den er ikke et særlig varigt fænomen – selv i denne befolkning.

Medarbejdereje og arbejdsfællesskab

Vorupør er det klassiske eksempel på en stor, selvstyrende og medarbejder-ejet virksomhed, der hvilede på en folkelig vækkelse, hvor denne havde de gunstigst tænkelige vilkår. Udgangspunktet var også ideelt, fordi Compagniet kunne etableres som en forstørret udgave af de små, selvstændige virksomheder, som i forvejen fandtes i form af partsfiskeriets både- og fiskerlaug. Der fordredes ikke en kvalitativt ny organisationsform. I den forstand brød initiativet ikke med de principper i fiskeriets produktionsmåde, som var befolkningens udgangspunkt. De blev snarere sat op i større skala.

Det betyder til gengæld, at vækkelsens opgave ikke var lige så umulig, som den ville have været, hvis man havde forsøgt at træk-

ke folk ind i nogle nye ejendoms-, arbejds- og samarbejdsformer, som brød med principperne i deres egne begreber og interesser.

Heri ligger uden tvivl en del af grunden til denne vækkelses succes med at skabe en stor, selvstyrende, medarbejderejet virksomhed. Fiskernes liv og begrebsverden var i forvejen indrettet på at drive selvstændig virksomhed. Familierne var vant til at samarbejde i små produktionsfællesskaber, som også stillede alle de vanskelige krav om kollektiv selvansvarlighed, om evnen til at få et selvstyrende samarbejde til at fungere og om evnen til at skabe brugbare beslutninger og selvdisciplin. Deres dyder, deres ansvarsbegreb, deres arbejdsetik og deres begreber om selvstændighed og sammenhold gjorde det umiddelbart muligt at skabe en tilsvarende virksomhed, men i en helt anden målestok. Derfor var der realisme og mening bag prædikanteriet.

Til gengæld giver denne del af andelsbevægelsen, som har størst lighed med nutidens reformtanker om virksomhedsdemokrati og selvstyrende medarbejdervirksomheder, ikke noget belæg for, at holdningsbearbejdning nytter noget som helst, hvis en foreslået, ny virksomhedstype ikke kan bygge direkte på befolkningens livsform og begrebsverden.

Den giver heller ikke belæg for, at store, selvstyrende, medarbejderejede virksomheder vil komme til at fungere på langt sigt, selv om det er lykkedes gennem praksis at få folk engagerede i at tage ansvaret for virksomhedernes drift. At nogle særlig vakte mennesker på et tidspunkt giver sig i kast med det store arbejde, det er at skabe sammenhold og handlekraft i en medarbejderejet virksomhed, giver ingen sikkerhed for, at deres engagement og ansvarsfølelse over for fællesskabet vil brede sig til de andre og konsolidere virksomheden. Opgavens art kan lige så godt avle en stigende uvilje imod de engageredes frelste krav til de andre om at påtage sig det ansvar, som virksomhedens overlevelse kræver.

Selve det at skabe enighed i et stort arbejdsfællesskab er et umådeligt arbejde, som hverken kan leve af de rigtige holdninger eller overleve på, at nogle stærkt engagerede lægger hele deres energi i at overtale de andre til at ofre den påkrævede indsats.